

Rościsław Żerelik

Jeszcze o uposażeniu klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim w połowie XIV wieku *

Streszczenie

Artykuł wnosi korekty do istniejącej już literatury dotyczącej uposażenia klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim. Dodatkowe informacje autor zaczerpnął z zachowanego w rękopisie rejestru wsi, folwarków i młynów dystryktu ząbkowickiego, sporządzonego w połowie XIV wieku. Źródło to znajduje się w księdze zwanej *Kladdenbuch*, przez wiele lat uważanej za zaginioną. Autor zwraca przede wszystkim uwagę na rozbieżności informacji z księgi *Kladdenbuch* i informacji podanych przez Franciszka Lenczowskiego w pracy z 1964 r.

W 1964 r. Franciszek Lenczowski opublikował na łamach "Naszej Przeszłości" obszerne studium dotyczące dziejów i uposażenia klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim w średniowieczu ¹. W swoich badaniach oparł się przede wszystkim na dokumentach opublikowanych w X tomie wydawnictwa *Codex diplomaticus Silesiae* ². Niedostępny był mu wówczas zachowany w rękopisie rejestr wsi, folwarków i młynów dystryktu ząbkowickiego (*Districtus Frankensteinensis nondum territoriis sunt adhuc corrigendus*) sporządzony w połowie XIV wieku, zawierający m.in. dane dotyczące stanu majątkowego klasztoru w Kamieńcu. Mieści się on w księdze zwanej *Kladdenbuch* ³.

W 1843 r. Gustaw Adolf Harald Stenzel wydał cenny rękopis do poznania stosunków własnościowych, topo- i onomastyki oraz szeregu innych zagadnień w księstwie wrocławskim w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIV wieku, znany w historiografii pod nazwą *Registrum villarum, allodiarum et iurium*

* W artykule używam następujących skrótów: AP Wr. = Archiwum Państwowe we Wrocławiu; CDS = Codex diplomaticus Silesiae; KDS = Kodeks dyplomacyjny Śląska; Reg. Śl. = Regesty Śląskie; SR = Regesten zur schlesischen Geschichte.

¹ F. Lenczowski, *Zarys dziejów klasztoru Cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim na Śląsku w wiekach średnich*, "Nasza Przeszłość", 19 (1964), s. 61-103.

² *Urkunden des Klosters Kamenz*, wyd. P. Pfothenauer, Breslau 1881 [CDS, Bd.X].

³ Księga ta przez długi czas uważana była za zaginioną. W 1980 r. została rewindykowana z NRD, obecna sygn. AP Wr., Księstwo Wrocławskie, nr 5a, spis na s. 20r-21r. Przygotowuję go obecnie do publikacji w całości.

ducatus Wratislaviensis ac teritorii Nampslaviensis lub *Landbuch księstwa wrocławskiego* ⁴. Podstawą edycji był zachowany w Archiwum Państwowym we Wrocławiu czystopis ⁵, sporządzony zapewne przez notariusza kancelarii starościńskiej księstwa wrocławskiego Piotra z Bolesławca. Dowodzi tego zapiska umieszczona w jednej z najstarszych zachowanych dzisiaj ksiąg miasta Wrocławia, zwanej *Laurentus Nudus* ⁶. Czystopis ten, jak należy sądzić z umieszczonej w nim zapiski, powstał na pewno pod koniec lat sześćdziesiątych XIV wieku, a poważne przesłanki pozwalają na przesunięcie czasu jego powstania nawet na pierwszą połowę lat siedemdziesiątych tegoż wieku ⁷.

Podana w *Laurentus Nudus* wiadomość o rejestrach gruntowych pozwala połączyć z omawianym wyżej czystopisem zachowaną w Archiwum Państwowym we Wrocławiu wspomnianą już wyżej inną księgę gruntową, która – sądząc z licznych poprawek, skreśleń i uwag średniowiecznych pisarzy – mogła być podstawą czystopisu. W literaturze fachowej otrzymała ona nazwę *Kladdenbuch* ⁸. Zawiera ona w porównaniu z czystopisem szereg informacji, których ten nie posiada, zapewne ze względu na zmiany w stosunkach własnościowych oraz wielkości areалу, jakie zaszły w czasie między spisaniem brudnopisu (lata 1353-1361) a sporządzeniem czystopisu przez Piotra z Bolesławca (pierwsza połowa lat siedemdziesiątych). Dotychczasowym badaczom zarówno tych rękopisów, jak i zapisanego w nich rejestru wsi, uszedł uwadze fakt, że w brudnopisie umieszczono – poza szeregiem wielu innych wartościowych dla badacza przeszłości średniowiecznego Śląska informacji – także rejestr wsi, folwarków i młynów dystryktu ząbkowickiego, przyłączonego do księstwa wrocławskiego przez Karola IV króla Czech w połowie XIV wieku ⁹. Mimo swojej niewątpli-

⁴ *Das Landbuch des Fürstenthums Breslau*, wyd. G.A.H. Stenzel, Übersicht der Arbeiten und Veränderungen der schlesischen Gesellschaft für vaterländischen Cultur 1842, Breslau 1843, s. 48-141.

⁵ AP Wr., *Księstwo Wrocławskie*, nr 7a.

⁶ AP Wr., *Akta m. Wrocławia G 4*, s. 359.

⁷ Są to przede wszystkim: 1. znak wodny znany dopiero od 1373 r., 2. wykaz uzbrojenia przesłanego na Śląsk z królewskich miast czeskich w 1370 r., 3. jednolite pismo całej księgi, 4. zapiska w *Laurentius nudus* została wpisana wśród informacji z 1376 r. tą samą ręką, a słowo "item" nie łączy czasu sporządzenia księgi przez Piotra z 1367 r.

⁸ Spis zawartości *Kladdenbucha* podał G.A. Stenzel, op. cit., s. 48-49, por. przypis 3.

⁹ Ziemia ząbkowicka należała początkowo do księstwa wrocławskiego. W 1291 r. Henryk V Gruby odstąpił bratu Bolkowi I ks. jaworskiemu część księstwa wrocławskiego z Ziębicami i Ząbkowicami oraz kl. w Kamieńcu, aby uzyskać jego pomoc w walce z Henrykiem III głogowskim o spadek po Henryku IV Prawym. Po śmierci Bolka I (+1301 r.) jego księstwo uległo podziałowi na trzy dzielnice: świdnicką, jaworską i ziębicką, którą przejął Bolko II (+1341 r.). Strategiczne położenie księstwa ziębickiego, a zwłaszcza dystryktu ząbkowickiego, obejmującego drogę prowadzącą z Królestwa Czech przez Kłodzko w kierunku Wrocławia i Środkowego Śląska, było przyczyną, że królowie czescy ziemi tej poświęcili szczególną uwagę. Po zaciętej wojnie w 1335 r., wobec czeskiej przewagi i pomocy udzielonej im przez Kazimierza Wiel-

wej atrakcyjności nie funkcjonuje ten spis w przedwojennej niemieckiej historiografii, chociaż z obszaru dystryktu ząbkowickiego nie dysponujemy podobnym wykazem. Sądzić więc należy, że doszło w tym wypadku – poprzez zawieszenie Stenzlowi – do faktycznego ukrycia tego źródła.

W akcie Karola IV z 9 X 1355 r., w którym potwierdził przywilej inkorporacyjny z 7 IV 1348 r. ogłaszający wcielenie i złączenie z Królestwem Czech i Koroną lennych księstw śląskich i polskich, księstwa wrocławskiego, marchii zgorzeleckiej i budziszyńskiej wymienione zostały Ząbkowice¹⁰. Sądzić zatem należy, że rejestr wsi, folwarków i młynów okręgu ząbkowickiego powstał około 1355 r. Nie mógł on też powstać wcześniej niż rejestr dystryktów wrocławskiego, średzkiego i namysłowskiego (1353-1361). Elementem datującym źródło jest też osoba Stefana von Reichenbach, występującego tutaj w roli właściciela siedmiołanowego folwarku w Stoszowicach, który w dokumencie Karola IV z 12 VII 1359 r. wymieniony jest jako zmarły¹¹.

Nasze źródło wymienia pięć wsi w posiadaniu klasztoru kamienieckiego, mianowicie Pilce, Ożary, Laski, Mąkolno i Chwalisław. Cztery ostatnie były usytuowane na 150-łanowym obszarze lasu, który nadał cystersom w 1230 r. książę Henryk I Brodaty. Pilce natomiast klasztor kupił od wójtów Przyłęku w 1283 r. Posiadały one łącznie 99 łanów i 7 prętów, ale 3 łany i 4 pręty stanowiły uposażenie plebana, natomiast 9 łanów i 9 prętów użytkowali 'sołtysi. Z pozostałych 86 łanów i 6 prętów czynszowych aż 20 łanów i 3 pręty były opuszczone. Część z nich została zniszczona w wyniku powodzi, o czym często donosiły średniowieczne źródła z tego obszaru¹². Do uprawy pozostało więc 66 łanów i 3 pręty mało urodzajnej gleby.

kiego, Bolko II ks. ziębicki wzorem innych książąt śląskich złożył w 1336 r. hołd Janowi Luksemburskiemu. W ręku ks. Bolka były wówczas Ziębice, Dzierżoniów, Ząbkowice Śląskie, Strzelin, Kąty Wrocławskie i Sobótka w okręgami i grodem Paczków. W 1337 r. dystrykt ząbkowicki został na rok zastawiony Janowi Luksemburskiemu. Ząbkowice Śl. wraz z okręgiem oraz dobra kl. kamienieckiego ks. Mikołaj zastawił w 1346 r. za 1000 grzywien Henrykowi von Haugwitz, a ten w 1348 r. odstąpił je królowi Karolowi IV. W 1351 r. ks. Mikołaj odstąpił Karolowi Ząbkowice wraz z okręgiem i dobrami kl. kamienieckiego oraz wszelkimi prawami za 6000 grzywien. Już od początku swojego panowania w dystrykcie ząbkowickim Karol IV jednoczył wokół siebie sojuszników. 19 I 1352 r. polecił staroście i innym urzędnikom otoczyć opieką i kl. cystersów w Kamieńcu, a 6 VIII 1353 r. nakazał władzom miast Nysy, Kłodzka i Ząbkowic, aby nie nakładały podatków na poddanych klasztoru w Kamieńcu mieszkających w Byczeniu, Osinie, Topoli, Śremie i Sosnowej (zob. J. Dąbrowski, *Dzieje polityczne Śląska w latach 1290-1402* [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. I, pod red. S. Kutrzeby, Kraków 1933, *passim*).

¹⁰ *Lehns- u. Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, wyd. C. Grünhagen i H. Markgraf, Bd. I, Breslau 1882, s. 8-13; J. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 478-479.

¹¹ *Reg. Śl.*, IV, Wrocław [1992], nr 572.

¹² F. Lenczowski, *op. cit.*, s. 89-90. Zob. też niżej poz. 1 spisu.

Tabela 1.
Wsie klasztorne w dystrykcie ząbkowickim

Lp.	Wieś		Liczba łańów, w tym			
			plebańskie	sołtyskie	czynszowe w tym	puste
1.	Pilce	5 6/12	-	1	4 6/12	2
2.	Ożary	40 10/12	1 4/12	3	36 6/12	6
3.	Laski	26 9/12	1	1 9/12	24	3
4.	Mąkolno	20	1	3	16	6 9/12
5.	Chwalisław	6 6/12	-	1	5 6/12	1 6/12
	Razem	99 7/12	3 4/12	9 9/12	86 6/12	20 3/12

W swoim studium F. Lenczowski jako własność cystersów widzi jeszcze wsie: Braszowice, Byczeń, Dzbanów, Grochowice, Haag, Istebkę (Izbice), Janowiec, Pawłowice, Płonicę, Rogów, Sławęcin, Sosnowa, Stolec, Suszkę, Śrem i Topole. Skąd zatem wzięła się tak duża rozbieżność w ocenie majątku klasztoru?

Niektóre z wymienionych miejscowości możemy wyeliminować, bowiem w tym samym spisie umieszczone są jako folwarki (Dzbanów, Grochowice, Istebka, Pawłowice, Rogów). W innych klasztor pobierał tylko dziesięcinę (Braszowice, Janowiec, Stolec, Suszka). Pozostałe wsie zostały pominięte w spisie, bowiem – być może – należały już do innego dystryktu albo ich przynależność – wnosząc z tytułu źródła – nie była jeszcze ustalona.

Tabela 2.
Folwarki, młyny i karczmy klasztorne w dystrykcie ząbkowickim

Lp.	Miejscowość	Folwark	Młyn	Karczma
1.	Pilce	-	-	x
2.	Ożary	-	3-kołowy	x
3.	Laski	-	2-kołowy	x
4.	Mąkolno	-	1-kołowy	x
5.	Chwalisław	x	1-kołowy	-
6.	Grochowiska	x	-	-
7.	Lubanie	xx	-	-
8.	Pawłowice	x	-	-
9.	Istebka	x	-	-
10.	Rogów	x	1-kołowy	-
11.	Dzbanów	x	-	-
12.	Klasztor	-	2-kołowy	-
13.	k. klasztoru	-	7-kołowy	-
	razem	8	7	4

Źródło nasze wymienia 8 folwarków klasztornych, w tym aż 3 (Chwalisław, Grochowiska, Lubanice) nie były znane F. Lenczowskiemu¹³. Jednocześnie podkreślić należy, że folwarki w Pawłowicach i Dzbanowie posiadały odpowiednio 3 (w tym 2 1/2 łana opuszczone) i 4 łany. Zatem informacja źródłowa podana przez F. Lenczowskiego, iż jakoby folwarki w Grochowicach i Pawłowicach posiadały łącznie 50 łanów¹⁴ jest mocno podejrzana, bowiem folwark w Grochowicach musiały mieć wówczas 47 łanów¹⁵.

W dystrykcie ząbkowickim klasztor dysponował siedmioma młynami. F. Lenczowski nie odnalazł w źródłach dokumentowych młynów w Ożarach, Chwalisławiu i koło klasztoru. Ten ostatni miał aż 7 kół. Ze Śląska znamy tylko jeszcze jeden taki młyn znajdujący się we Wrocławiu¹⁶. Spośród czterech wymienionych w źródle karczem F. Lenczowskiemu nie znana była jedynie karczma w Mąkolnie.

Kończąc przegląd zawartości podanego niżej źródła możemy stwierdzić, że wnosi ono dużo nowych informacji do gospodarczych dziejów klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, w znacznej mierze nie funkcjonujących w dotychczasowej literaturze przedmiotu.

**Subscripta bona et ville sunt monasterii Kamencz¹⁷
in districtu Frankinsteinensi**

[1] Pilcz¹⁸ habet 5 1/2 mansos, quorum scultetus habet 1, alii censuales, quorum aqua destruxit 2, et taberna

[2] Heinrichsdorf¹⁹ habet 41 mansos minus 2 virgas, quorum plebanus habet 16 virgas, scultetus 3 mansos, alii censuales et sunt 6 deserti, et taberna

[3] Hennichswald²⁰ habet 27 mansos minus quartali, quorum plebanus

¹³ F. Lenczowski, op. cit., s. 91-92. Zna on tylko jeden folwark w Lubanicach.

¹⁴ F. Lenczowski, op. cit., s. 91.

¹⁵ Największy folwark w dystrykcie wrocławskim liczył 33 łany, następny z kolei 15 łanów; w dystrykcie średzkim odpowiednio 24 łany i 21,5 łana (S. Matzen-Stöckert, *Die mittelalterliche ländliche Besiedlung der Kreise Breslau und Neumarkt*, Hamburg 1976, s. 390, 391, 394, 395).

¹⁶ M. Dembińska, *Przetwórstwo zbożowe w Polsce średniowiecznej (X-XIV wiek)*, Wrocław 1973, s.117.

¹⁷ Klasztor augustianów w Kamieńcu Ząbkowickim (Kamenech) został ufundowany 1 XI 1210 r. przez biskupa wrocławskiego Wawrzyńca, który dysponował majątkościami Wincentego [z Pogorzeli] (KDŚ, II, nr 142). W latach 1247-1248 przeszedł w posiadanie cystersów.

¹⁸ Pilce, b. pow. ząbkowicki (Pilz).

¹⁹ Ożary, b. pow. ząbkowicki (Hemmersdorf).

²⁰ Laski, b. pow. ząbkowicki (Heinrichswalde).

habet 1, scultetus 2 minus quartali ²¹, alii censuales, quorum 3 sunt deserti, et taberna ²²

[4] Meifridisdorff ²³ habet 20 mansos, quorum plebanus habet 1, scultetus 3, alii censuales, quorum 7 minus quartali sunt deserti, et taberna

[5] Folmarsdorf ²⁴ habet 6 1/2 mansos, scultetus habet 1, alii censuales, quorum 1 1/2 sunt censuales, [chyba deserti, pomyłka pisarza] monasterii 2 pro allodium

[6] De predictis 5 villis dantur 20 marcas

[7] Isti omnes mansi monasterii serviunt pro 12 magnas mansos ut testantur eiusdem monasterii privilegia. Summa mansorum 101 1/2 ²⁵ et 4 taberne

Ista sunt eiusdem monasterii allodia

[8] Grothwicz ²⁶

[9] Lupnicz ²⁷

[10] Pawilwicz ²⁸ [Item monachi 3 pro allodio, quorum 2 1/2 sunt deserti]

[11] Lupnicz secundum ²⁹

[12] Grunow ³⁰

[13] Rogow ³¹

[14] Banow ³² [monachi de Kamencz 4 pro allodio ³³]

Item molendina monasterii Kamencz

[15] In monasterio est molendinum habens 2 rotas ³⁴

[16] Item prope monasterium est molendinum cum 7 rotas

[17] In Rogow ³⁵ est molendinum cum 1 rota

²¹ W dn. 2 XI 1348 r. Zygard opat klasztoru w Kamieńcu potwierdził, że Henryk zw. Olsleger nabył od braci Pawła, Jana i Mikołaja sołectwo we wsi klasztornej Laski, do którego należały niecałe 2 łany ziemi ornej, trzecia część dochodów z sądownictwa, karczma, piekarnia, jatka, warsztat szewski, 2 młyny, prawo do posiadania stada owiec, w zamian za służbę wojskową (CDS, X, nr 208).

²² Własność sołtysa, zob. przyp. wyżej.

²³ Mąkolno, b. pow. ząbkowicki (Maifritzdorf).

²⁴ Chwalisław, b. pow. ząbkowicki (Follmersdorf).

²⁵ Pomyłka pisarza. Ma być 99 łanów i 7 prętów.

²⁶ Grochowiska, b. pow. ząbkowicki (Grochwitz).

²⁷ Lubanice, b. pow. ząbkowicki (Laubnitz).

²⁸ Pawłowice, b. pow. ząbkowicki (Paulwitz).

²⁹ Lubanice, b. pow. ząbkowicki (Laubnitz). Zob. poz. 9.

³⁰ Istebka, b. pow. ząbkowicki, dziś cz. Kamieńca (Grunau).

³¹ Rogów, b. pow. ząbkowicki (Rogau).

³² Dzbanów, b. pow. ząbkowicki (Banau).

³³ Folwark ten został zakupiony w 1297 r. (SR 2466).

³⁴ Wspomniany w dokumencie Jakuba archidiakona leodyjskiego z 1248 r. (CDS, X, nr VIII). W przywileju z 13 II 1339 r. Bolko [II] ks. ziebicki uwolnił młyn w klasztorze od podatków (SR 6222).

³⁵ Rogów, b. pow. ząbkowicki (Rogau), zob. poz. 13.

- [18] In Follmarsdorf ³⁶ molendinum cum 1 rota
[19] In Meifredisdorf ³⁷ molendinum cum 1 rota
[20] In Heinrichswald ³⁸ ^a molendinum molendinum (sic) ^a cum 2 rotas
[21] In Heinrichsdorf ³⁹ molendinum cum 3 rotas

^a...^a ze względu na fakt, że w tej wsi były dwa młyny możliwa też lekcja molendinum [et] molendinum

Rościsław Żerlik

More about endowment of Cistercian Monastery in Kamieniec Żąbkowski in the mid XIV century

Summary

The article corrects the present literature concerning the title. The new information were taken from the handwritten register of villages, farms and mills in Żąbkowice District. This source can be found in a book called *Kladdenbuch*, which had been considered to be lost for many years.

The author pays special attention to differences between information from *Kladdenbuch* and information given by Franciszek Lenczowski in his work in 1964.

³⁶ Chalisław, b. pow. żąbkowicki (Follmersdorf). Zob. poz. 5.

³⁷ Mąkolno, b. pow. żąbkowicki (Maifritzdorf). Zob. poz. 4

³⁸ Laski, b. pow. żąbkowicki (Heinrichswalde). Zob. poz. 3. Dwa młyny w tej wsi należały do sołectwa.

³⁹ Ożary, b. pow. żąbkowicki (Hemmersdorf). Zob. poz. 2.